

Pravila o uporabi arhivskega gradiva na podlagi nemških arhivskih predpisov

Jože Žontar

S pravnimi vprašanji, ki so povezana z uporabo arhivskega gradiva, so se arhivi dolgo časa le malo ukvarjali. Predvsem so skušali uveljaviti priporočila, sprejeta na generalni skupščini Mednarodnega arhivskega sveta v Madridu leta 1968, po katerih naj splošni rok nedostopnosti arhivskega gradiva ne bi znašal več kot 30 let, zaupno gradivo pa naj bi bilo dostopno najkasneje po 50 letih od njegovega nastanka. Tudi naš Zakon o naravni in kulturni dediščini (Uradni list SRS, št. 1/81) je upošteval ta načela s tem, da sploh ni predvidel splošnega roka nedostopnosti 30 let, ker naj bi bilo to v nasprotju z načeli družbenega upravljanja oz. samoupravljanja. Z uveljavljanjem varstva osebnostnih pravic v sedemdesetih letih pa so postala v zapadnem svetu pravna vprašanja uporabe arhivskega gradiva tema osrednjega pomena. Arhivi in arhivisti so se morali vživeti v nasprotja, ki jih predstavljajo interesi uporabnikov na eni ter osebnostne pravice prizadetih na drugi strani. Vajeni so bili izrazov »osebne zadeve«, sedaj pa so se začeli srečevati z novim izrazom »osebni podatki«, ki pomeni nekaj drugega kot prej omenjeni izraz. V Nemčiji so tako na nivoju zveze kot v deželah sprejeli v zadnjih letih vrsto arhivskih zakonov in podzakonskih aktov, pri katerih so v ospredju prav vprašanja uporabe arhivskega gradiva. Ker so ta sedaj posebej aktualna pri nas, smo se odločili, da jih na podlagi novejših nemške strokovne literature kolikor mogoče izčrpno prikažemo.¹

V tem prispevku ne bomo govorili o zasebnih arhivih. Pri tem so mišljeni arhivi takih pravnih oseb, katerih obstoj in poslovanje ureja privatno pravo. Sem sodijo po nemških predpisih - ne da bi hoteli biti popolni - npr. arhivi podjetij, časopisov, političnih strank ter plemiški arhivi, torej gosposki, družinski in hišni arhivi. Ustanovitelj arhiva je praviloma lastnik svojih fondov ter lahko uporabo svoje lastnine poljudno dopušča, ureja ali tudi preprečuje. Tudi o cerkvenih arhivih na tem mestu ne bo govora. Cerkve urejajo svoje notranje pravo same in morajo zato glede vprašanj dostopnosti arhivskega gradiva in izvajanja uporabe upoštevati le omejitve državnega prava. Sicer so tudi korporacije javnega prava, tako da njihovi pravni akti niso izven državnega pravnega reda. Glede uporabe tega arhivskega gradiva pa je treba najprej izhajati iz internega cerkvenega prava.

Predmet našega prikaza ostajajo javni arhivi, z izjemo cerkvenih, oziroma točneje povedano

arhivi pravnih oseb, ki izvajajo svoj nastanek iz javnega prava, torej arhivi pravnih oseb javnega prava. Ne glede na to, da vsebujejo nemški arhivski zakoni določila o uporabi arhivskega gradiva tudi za občine in ostale korporacije ter zavode in ustanove javnega prava, to ni v nasprotju z njihovo pravico, da lahko same odločajo o svojem arhivu. Govorili bomo predvsem o enotnih nemških uredbah, kolikor obstajajo. Poudariti pa je treba, da se povsem enotno nemško pravo o uporabi arhivskega gradiva ni razvilo. Ne obstajajo torej norme, ki bi urejale brez razlik dostop do vseh javnih arhivov, pravice in dolžnosti arhivov ter njihovih uporabnikov v zvezi z uporabo arhivskega gradiva. Pravica do uporabe arhivskega gradiva temelji na povsem različnih virih: na splošnem upravnem pravu, kolikor se nanaša na vprašanja koriščenja storitev javnih zavodov in na upravni postopek, na zveznem arhivskem zakonu ter zakonih za državne arhive, ki so jih izdale dežele, na odgovarjajočih pravilnikih o uporabi ter na določbah občinskih redov o koriščenju storitev komunalnih ustanov.

Pravica posameznika do informacije o podatkih, ki se o njegovi osebi nabajajo v arhivskem gradivu, v nemških arhivskih zakonih ni obravnavana kot primer uporabe arhivskega gradiva. Že sama vgraditev tovrstne določbe v zakonih jasno kaže, da ne gre za splošno pravico do uporabe arhivskega gradiva, pač pa je s tem položen temelj samostojni pravici do informacije, ki je povzeta po enaki pravici v zakonih o varstvu osebnih podatkov. Pri tem so pogoji za uveljavljanje te pravice v arhivskih zakonih v celoti zajeti. Dodatnih zahtev npr. iz zakonov o varstvu osebnih podatkov ni dopustno izvajati in tudi ne na podlagi analogije prenašati na arhive. To pomeni, da ni mogoče postavljati posebnih pogojev prošilcu, da ni mogoče zahtevati upravičenega ali celo pravnega interesa glede informacije. Tudi glede oblike zahtevka do informacije v arhivskih predpisih ni nobenih določb, tako da ga je mogoče staviti v poljudni obliki.

Pojem »podatki, ki se nanašajo na osebe« so skušali v arhivskem zakonu za deželo Baden-Württemberg zožiti na »podatke, ki se po svojem namenu nanašajo na neko fizično osebo«, kar bi pomenilo, da osebni podatki v spisih, torej izven zbirk osebnih podatkov, ne sodijo v obravnavano kategorijo. Zveza ter ostale nemške dežele tej razlagi niso sledile, pa tudi uradna tolmačenja pojma poudarjajo, da je odločilno, v

kakšni zvezi se podatki uporabljajo, ne pa za kakšen namen so bili zbrani ali so nastali.

Informacija mora vsebovati »podatke, ki se nahajajo v arhivskem gradivu«. Pojasniti ni treba le, ali so v arhivskem gradivu vsebovani podatki, ki se nanašajo na prosilca, marveč mora informacija vsebovati tudi njihovo vsebino. Informacija mora navajati tudi vir in izvor podatkov. Podatki, ki se nanašajo na osebe, imajo lahko zelo različen pomen, glede na kraj in povezavo, s katero so bili zbrani. To velja že zato, ker lahko odvisi zanesljivost takih podatkov od njihovega nahajališča. Za prizadetega je lahko pomembno, kateri organi so se z njim sploh ukvarjali ter katere podatke, ki se nanašajo na njegovo osebo, so zbirali. V tem oziru ni mogoče prizadetega obravnavati drugače, kot bi bilo to možno na podlagi zakonov o varstvu osebnih podatkov. Na tej osnovi bi mogel namreč dobiti prosilec informacijo od vsakega posameznega organa, ki je zbiral in hranil podatke, ti pa so sedaj združeni v Zveznem ali državnem arhivu, ki ga je ustanovila dežela. Namesto obvestila lahko arhivi omogočijo vpogled v arhivsko gradivo. V primerih, ko je treba varovati tajnosti ali koristi tretjih, je dovoljeno arhivom posredovati le informacije.

Nemški arhivski predpisi ne rešujejo vprašanja, ki nastopi tedaj, ko vključuje informacija o podatkih, ki se nanašajo na osebo prizadetega, tudi obvestila o tretjih osebah. Gre za vsebine, ki se v enaki meri nanašajo na prizadetega kot na tretje osebe. Primerjavo si lahko poiščemo v nemškem zveznem zakonu o varstvu osebnih podatkov, ki predvideva pravico, da se informacija odkloni, če je »treba podatke, posebno glede prevladujočega upravičenega interesa nekega tretjega, držati v tajnosti«. Ker ni določb, kateri interes je treba prvenstveno upoštevati, se mora informacija v tem primeru - tudi na račun delne nepopolnosti - omejiti le na podatke prizadetega.

Za razliko od določb nemškega zveznega zakona o varstvu osebnih podatkov je pravica do informacije po arhivskih predpisih odvisna le od zelo omejenih pogojev. Po zakonu o varstvu osebnih podatkov naj se v zahtevku »pobljže označi vrsta osebnih podatkov, o katerih se pričakuje informacija«. Ta zahteva je upravičena glede na to, da mora organ javno objaviti vrste podatkov, ki jih zbira in hrani ter krog oseb, na katere se nanašajo. Take obveze iz razumljivih razlogov v arhivskih zakonih ni, tako da nekih vsebinskih zahtev, povezanih z zahtevkom za informacijo, praviloma ni mogoče postavljati. Pa vendar predpostavljajo arhivski zakoni glede zaprosenih podatkov minimalno mero konkretizacije. Tako mora biti arhivsko gradivo urejeno bodisi po imenih oseb (zvezni arhivski zakon, arhivski zakon za deželo Hessen), ali pa mora

prizadeti posredovati podatke, ki »omogočajo najdbo dokumentov ob zmerni uporabi časa« (arhivski zakon za deželi Nordrbein-Westfallen ter Rheinland-Pfalz).

Na podlagi določb nemškega zveznega zakona o varstvu osebnih podatkov določeni organi niso dolžni dajati informacij o podatkih, ki jih zbirajo in se nanašajo na fizične osebe (organi ustavnega varstva, Zvezni kriminalistični urad, javna tožilstva, policija, itd.). Organom nadalje ni treba posredovati podatkov iz dokumentov, ki so zato nedostopni, ker niso več potrebni za izvajanje nalog, zaradi katerih so bili zbrani, ne sme pa se jih izbrisati ali uničiti zaradi zakonske določbe, da jih je treba hraniti (npr. kot kulturno dediščino). V nemških arhivskih zakonih za arhivske informacije taka stvarna omejitev na splošno ne velja. Na podlagi vsebinskih vidikov ni arhivskih fondov, za katere bi smeli odkloniti informacijo. Nasprotno, arhivski zakoni praviloma ne vsebujejo nobenih omejitev, da bi bilo arhivsko gradivo, ki je npr. dostopno le pod posebnimi pogoji ali pa sploh nedostopno, izvzeto iz obveznosti, da se iz njega dajejo obravnavane informacije. Nasprotno velja namreč, da lahko zahteva prizadeti informacijo tudi iz takih dokumentov, ki jih niti sam niti nek tretji ne bi smel uporabljati.

Postavlja se nadalje vprašanje posredovanja informacij iz fondov privatnega izvora. Potrebno je upoštevati, da imajo vsaj glede uporabe, dogovori oziroma pogodbe, ki so bile sklenjene ob izročitvi ali depozitu takega arhivskega gradiva arhivu, prednost pred splošno pravico uporabe. Tega načela ni mogoče brez nadaljnjega prenesti na pravico do informacije, ker ne gre za primer uporabe arhivskega gradiva. Po drugi strani pa ni razlogov, zaradi katerih bi bila pravica do informacije iz takih fondov utemeljena, saj ni bila prej, ko je bil fond v privatni lasti, možna. Ker zakoni ne dajejo pravice za posredovanje informacij iz takih fondov, so interesi upravičeni do njih v skladu z depozitno pogodbo ali dogovorom o prepustitvi arhivskega gradiva arhivu. Vsekakor pa je tam, kjer je bivši lastnik dopustil prosto uporabo arhivskega gradiva in je gradivo urejeno po imenih oseb - kar nemški zvezni arhivski zakon tako ali tako predpostavlja - prizadeti upravičen do informacije.

Pravica do uporabe arhivskega gradiva temelji na arhivskih zakonih. Zvezni arhivski zakon daje vsakomur, ki to predlaga, pravico do uporabe »arhivskega gradiva Zveze iz časa, ki sega nazaj dalj kot 30 let..., kolikor ni na podlagi pravnih predpisov določeno drugače«. Postavlja se vprašanje uporabe arhivskega gradiva, ki je bilo izročeno državnemu arhivu, izročitelju pa je ostala pridržana lastnina. Deželni arhivski zakoni

vsebujejo namreč določbe o izročanju arhivskih fondov, ki izvirajo od pravnih oseb, ki niso del deželne uprave, državnim arhivom. V tem primeru stopijo zanje v veljavo, ne glede na lastnino, ki praviloma ostane že nadalje izročiteljem, določbe zakona, ki se nanašajo na uporabo arhivskega gradiva (npr. gradivo lokalnih skupnosti). Določba »kolikor ni na podlagi pravnih predpisov določeno drugače« pa ima namen, da se poudari nadaljnja veljavnost tudi že prej obstoječe, s posebnimi zakoni določene pravice do vpogleda v arhivsko gradivo.

Sklep o odobritvi uporabe morajo nemški arhivi formalno sprejeti v skladu z upravnim postopkom, ki je v pravilnikih o uporabi le še preciziran in v podrobnostih določen. Materialni zadržki glede odobritve uporabe so v podrobnostih v posameznih zakonih različno določeni. Po zveznem arhivskem zakonu je upravičen do uporabe »vsakdo«, po deželnih arhivskih zakonih »vsakdo, ki verjetno izkaže upravičen interes«. Po arhivskih zakonih za Bavarsko ter Baden-Württemberg obstoji tak interes, »če ima uporaba uradni, znanstveni, domoznastveni, genealoški, pravni, pedagoški ali publicistični namen ali je potrebna zaradi zavarovanja upravičenih osebnih koristi«.

Osnove za splošno odklonitev uporabe nemški zvezni ter deželni arhivski zakoni ne poznajo. Namesto tega urejajo dostop uporabnikov do posameznega arhivskega gradiva na podlagi stopnjevanih rokov nedostopnosti ter na podlagi vrste zapor uporabe, o katerih bomo govorili kasneje.

O obliki in vsebini zahtevka za uporabo ter odobritve uporabe arhivski zakoni ne govorijo. Pri zveznem arhivu ter državnih arhivih v deželah ima sklep o odobritvi uporabe značaj upravnega akta. Zanj ni predpisana neka posebna oblika in le pri popolni ali delni odklonitvi zahtevka za uporabo potrebuje utemeljitev. V primeru odklonitve ima prosilec možnost, da uveljavlja svojo pravico s tožbo na upravnem sodišču, potem ko je moral predhodno vložiti ugovor. V načelu je glede slednjega pristojen nadrejeni organ oblasti.

Ustanovitelj javnega zavoda ima pooblastilo, da pravna razmerja, ki se nanašajo na koriščenje njegovih storitev, podredi civilnemu ali javnemu pravu. Pri tem pripada javnemu pravu v vsakem oziru temeljno razmerje ali razmerje koriščenja samega tako, da mora odločitev o odobritvi ali odklonitvi koriščenja sprejeti v obliki upravnega akta, torej klasične oblike enostranske pravne odločitve. Oblikovanje storitvenih razmerij med zavodom in uporabnikom pa lahko sledi po odločitvi ustanovitelja zavoda vsakokratnim različnim pravnim ureditvam. Ker ustanovitelji arhivov pravne oblike uporabe arhivskega gradiva izrecno

ne določajo, smo pri razlagi določb o uporabi navezani na indice. Ti napotujejo seveda tako glede zveznega kot glede državnih arhivov v deželah dosledno na enotno javnopravno ureditev uporabe.

Iz pravilnikov o uporabi arhivskega gradiva jasno izhaja, da ne predstavlja uporaba arhivskega gradiva le predložitev gradiva za pregledovanje in izpisovanje v čitalnici arhiva, marveč tudi odgovor na pismene in ustne poizvedbe, izročitev reprodukcij ter izposoja arhivskega gradiva. Za take primere uporabe se razumljivo zahteva vsebinsko natančnejši zahtevk. Prošnja za obvestilo ali prepustitev določenih reprodukcij se pri pravni presoji takih primerov ne nanaša le na neko dejavnost arhiva, marveč istočasno tudi na odobritev uporabe.

Poseben primer uporabe predstavlja uradna uporaba, o kateri v nemškem zveznem arhivskem zakonu ni govora, pač pa se navaja v vseh deželnih arhivskih zakonih. Gre za uporabo s strani organov oblasti, sodišč in drugih javnih organov, ki jih deželni arhivski zakoni oproščajo od upoštevanja rokov nedostopnosti, če gre za arhivsko gradivo, ki je pri njih nastalo, ali pa so ga oddali arhivu. Izvzeto je le arhivsko gradivo, ki bi ga morali ti organi uničiti ali pa ga napraviti nedostopnega. Sicer pa izenačujejo uradno uporabo z uporabo s strani zasebnikov, s tem, da javni namen že sam po sebi utemeljuje upravičen interes za uporabo. Arhivski zakon za Baden-Württemberg ter Bavarsko vsebujeta še določbo, da smejo »sodišča in tožilstva ... kolikor zakonske določbe temu ne nasprotujejo, vedno uporabljati vse arhivsko gradivo, ki je državna last in se hrani v arhivih«.

Precej neenotnosti je v tem, kako obravnavajo nemški zakoni uradno uporabo. Herbert Günther ugotavlja, da predstavlja uradna uporaba arhivskega gradiva primer pravne pomoči, ki jo morajo na podlagi 35. člena nemške ustave vsi organi oblasti in sodišča nuditi drug drugemu. To sicer ni bilo še nikjer izrecno poudarjeno, nikjer pa tudi izražen dvom o tem. Zato je mogoče podrobnosti glede uradne uporabe izvajati iz predpisov o pravni pomoči, ki so vsebovani v zakonih o upravnih postopkih. Organ oblasti lahko zaprosi za pravno pomoč zlasti tedaj, če za izvajanje svojih nalog potrebuje listine ali druga dokazila, ki so v posesti zaprosenega organa. Če si predstavljamo uradno uporabo kot primer pravne pomoči, te ni mogoče izvajati po formalnem vzoru zasebne uporabe arhivskega gradiva. Izvajanje pravne pomoči namreč ne pozna zahtevka za njeno odobritev, marveč le zahtevk za uradno pomoč. O tem zahtevku se ne odloča s pomočjo upravnega akta, torej tudi ne s pomočjo sklepa o odobritvi uporabe, marveč z izvedbo zaprosenega dejanja. Sodna razre-

šitev spornih stališč ni predvidena, marveč se izvaja preko organov, ki izvajajo nadzor nad arhivom. Upravne takse se, kadar gre za medsebojna razmerja organov oblasti, ne pobirajo.

Neupravičeno in celo zmotno je zato po Herbertu Güntherju šteti t.i. uradno uporabo kot eno izmed oblik koriščenja storitev državnih arhivov. Tako pa se deloma že v zakonu, povsem pa v pravilnikih o uporabi vzbuja vtis, kot da se izvaja omenjena pravna pomoč po pravni shemi koriščenja storitev nekega zavoda s strani privatnikov. Nadaljnje vprašanje je uporaba zaradi pridobivanja dokazil za pravne namene. Herbert Günther ji ne pripisuje posebnega položaja čeprav se nanjo navezujejo nekatere specifičnosti. Glede dostopnosti dokazil za čas 30 let od njihovega nastanka imajo praktičen pomen že omenjene določbe arhivskih zakonov o nadaljnji veljavi prej obstoječe pravice vpogleda v dokumentarno gradivo. V skladu z zakonom o upravnem postopku pa mora stranka dokazati upravičen interes. Ker veljajo za omenjeni čas določbe zakonov, po katerih mora dati pristanek za uporabo za vsak primer posebej izročitelj gradiva, so si na Bavarskem pomagali z generalnim pooblastilom pristojnih ministrstev, da za gradbene, zapuščinske in druge spise, ki se pogosto uporabljajo, ni potreben tak pristanek. Po 30 letih od nastanka seveda vse to odpade. Pri navedeni vrsti zajema uporaba arhivskega gradiva vpogled v gradivo, izdajanje potrdil, prepisov oz. delnih prepisov dokumentov, ki se po potrebi tudi overijo.

Doslej smo se ukvarjali z vrstami uporabe, ki so obstajale že pred prevzemom arhivskega gradiva v arhiv. V nadaljevanju pa bomo govorili o uporabi zaradi znanstvene objave, priprave disertacij, študijskih nalog, za ostale objave ter za lastne potrebe.

Čeprav razčlenjujejo nemški zvezni arhivski zakon ter deželni zakoni pravico do uporabe najprej v okviru sistema togih rokov, se odločijo pri njihovi uporabi vendar za povečano fleksibilnost. Razlikujejo tri vrste rokov nedostopnosti arhivskega gradiva:

- splošni rok nedostopnosti,
- rok nedostopnosti za arhivsko gradivo, ki se nanaša na fizične osebe ter
- rok nedostopnosti za arhivsko gradivo, na katerega se nanašajo pravni predpisi o varovanju tajnosti.

Navedeni roki nedostopnosti ne veljajo za take dokumente, ki so bili že ob svojem nastanku namenjeni javnosti.

Splošni rok nedostopnosti znaša 30 let od nastanka gradiva in velja za vse arhivsko gradivo. V obrazložitvah zakonov je poudarjena splošna izkušnja, da se s tem doseže primerna izravnava med zahtevami za uporabo arhivskega

gradiva na eni ter varstvom osebnostnih pravic, interesi državne varnosti kakor tudi učinkovitostjo uprave na drugi strani. Ker varujejo osebnostne pravice ter interese državne varnosti še nadaljnji roki, je treba šteti kot glavno osnovo za 30-letni rok nedostopnosti funkcijsko sposobnost uprave. Upravnointerne informacije naj bi bile na ta način varovane pred zlorabo. Rok je možno skrajšati na podlagi soglasja organa, ki je oddal arhivsko gradivo arhivu, oziroma organa, ki je nasledil funkcijo, zaradi katere je gradivo nastalo, in sicer za vsak primer posebej. Možnosti skrajšanja roka so se doslej uporabniki nemškega Zveznega arhiva posluževali le v majhnem številu primerov in še to pri ozko omejenih vprašanjih. Izjema glede trajanja splošnega roka nedostopnosti je arhivski zakon za deželo Schleswig-Holstein, ki znaša le deset let. Rok nedostopnosti računajo od datuma končanja spisa, pri spisih, ki so dalj časa nastajali, pa dopuščajo postopno odpiranje spisov za uporabo, v skladu z datumi posameznih dokumentov.

Wilhelm Lenz je v svojem predavanju na zborovanju nemških arhivarjev v Berlinu oktobra 1992 poudarjal, da je uspel nemški zvezni arhiv v zadnjih letih uspešno prepričati raziskovalce sodobne zgodovine o nujnosti 30-letnega roka nedostopnosti. Pri tem se mu zdi pomembno tudi načelo enakih možnosti za vse raziskovalce, tako da ne bi imeli privilegijev raziskovalci, ki razpolagajo z zvezami z vplivnimi uslužbenci na ministrstvih ali s politiki.

Drugače postopajo v Nemčiji glede arhivskega gradiva organov bivše Nemške demokratične republike. Po združitvi je bil Zvezni arhiv od vsega začetka pod velikim pritiskom raziskovalcev sodobne zgodovine, naj se 30-letni rok za to gradivo skrajša. Ker glede tega gradiva ni mogoče trditi, da je potrebno varstvo upravno-internih informacij, je s tem glavni razlog za 30-letni rok odpadel. Isto velja za interese državne varnosti. Tako ostajajo osebnostne pravice edini razlog, ki ga je treba varovati. Čeprav o vsakem primeru skrajšanja še vedno odločajo posebej, pa gre razvoj v smeri, da postaja rok 0 vedno bolj pravilo. S to prakso se ujema sprememba nemškega zveznega arhivskega zakona za dokumente partije in množičnih organizacij z dne 13. marca 1992, ki izrecno določa, da zanje 30-letni rok nedostopnosti ne velja. V zakonu o dokumentih Stasi, s katerim se ureja uporaba dokumentov Ministrstva za državno varnost, pa se ta rok sploh ne omenja.

Wilhelm Lenz je navedel kot primere arhivskega gradiva, ki se nanaša na fizične osebe, ter se mu na tej osnovi določa rok nedostopnosti, personalne ter procesne spise, pri čemer je izzel dokumente, glede katerih veljajo predpisi o varovanju tajnosti. Po določbah nem-

škega zveznega arhivskega zakona sme kdorkoli uporabljati arhivsko gradivo, ki se nanaša na osebo, 30 let po smrti, ali - kolikor letnica smrti ni znana - 110 let po rojstvu prizadetega. Deželni arhivski zakoni imajo krajše roke in znašajo do 10 let po smrti, oz. do 90 let po rojstvu. Tudi glede tega roka predvidevajo zakoni - kar je za arhivsko prakso velikega pomena - možnost skrajšanja.

Neproblematično je skrajšanje, če je na voljo pristanek prizadetega, o čemer pa imajo doslej v nemškem Zveznem arhivu le malo izkušenj. Če ta pogoj ni izpolnjen, obstajata še dve možnosti. Rok nedostopnosti je namreč možno skrajšati tudi pri osebah, pomembnih za sodobno zgodovino ter pri osebah, ki so izvajale določene javne funkcije, če se primerno upošteva koristi prizadetih, ki jih je treba varovati. Poleg tega je možna predčasna uporaba arhivskega gradiva, če je to neobhodno potrebno za znanstvenoraziskovalne projekte ali pa za uveljavitev upravičenih koristi ter je možno zagotoviti, da ne bodo prizadete koristi kake druge osebe, ki jih je treba varovati (seveda vedno na podlagi soglasja izročitelja arhivskega gradiva). Kot primeren ukrep, da ne bi bile prizadete koristi drugih, štejejo zakoni zlasti način, pri katerem ne dobi uporabnik v vpogled originalov, marveč reprodukcije dokumentov, na katerih so izbrisana imena oseb. O uspešnosti anonimne oblike uporabe je mogoče dvomiti, če gre za manjše kraje, kjer se z navedbo poklica brez težav lahko sklepa na konkretno osebo, pa tudi zgodovinarji se za tako rešitev ne navdušujejo, poudarjajoč, da zgodovino oblikujejo ljudje, ki imajo imena. Zakoni razlikujejo omenjeni dve skupini iz razloga, ker je treba koristiti uradnih oseb in oseb sodobne zgodovine, v primerjavi z ostalimi prizadetimi, ožje opredeljevati. Prvi so namreč močnejše izpostavljeni javnosti in je zato treba njihove osebne pravice manj varovati. Večino dokumentov, ki jih hranijo v nemškem zveznem arhivu in sodi v to kategorijo, predstavljajo personalni spisi zaposlenih v javni upravi. Pri njih je prišlo v preteklih letih na podlagi odohritev do vrste skrajšanj roka. Uporabnike opozorijo na upoštevanje koristi prizadetih, ki jih je treba varovati, za kar morajo podpisati pred uporabo izjavo z naslednjim besedilom: »Znano mi je, da utegnejo biti prizadete pri koriščenju arhivalij, ki jih bom uporabljal, avtorske in osebne pravice. Te pravice bom upošteval ter priznavam, da se bom v primeru kršitve takih pravic, moral sam zagovarjati nasproti upravičencu.«

V zakonih uporabljena formulacija »koristi, ki jih je treba varovati«, je nedoločen pravni pojem. Jasna definicija tudi ni možna, ker se da koristiti opredeliti le v povezavi z vsakim konkretnim primerom posebej. Ker se je razvila

zelo različna praksa v arhivih, Wilhelm Lenz upravičeno terja, da potrebuje ta del zakonov komentar, v katerem bodo navedene skupine primerov, ki bi služile kot orientacija. Na splošno se lahko reče, da gre za informacije iz privatnega življenja, posebno iz sfere intimnosti posameznika.

Tretji rok nedostopnosti, ki smo ga navedli, zajema arhivsko gradivo, na katerega se nanašajo posebni predpisi o tajnosti. Po nemškem zveznem arhivskem zakonu je možno tako gradivo uporabljati po 80 letih, po deželnih pa po 60 letih od njegovega nastanka. Za razliko od doslej obravnavanih rokov tega po nemškem zveznem arhivskem zakonu ni mogoče skrajšati, pač pa je to mogoče po deželnih arhivskih zakonih, kadar gre za znanstvene raziskave (ob soglasju izročitelja arhivskega gradiva). Pred sprejemom arhivskih zakonov pa sploh ni bilo mogoče, da bi tako gradivo prihajalo v arhive, kaj šele, da bi ga bilo moč uporabljati. Največ takega gradiva je s področja davčne in socialne uprave, ki jo izvajajo dežele in občine (določbe o tajnosti v socialnem zakoniku, v dohodninskem redu).

Včasih se na en primer nanašata dva roka, obvelja pa daljši. Npr.: davčnega spisa osebe, ki je umrla pri starosti štiridesetih let, ni mogoče uporabljati 10 let po njeni smrti, marveč 80 oziroma 60 let po nastanku spisa. Poleg skrajšanja poznajo arhivski zakoni tudi možnost podaljšanja rokov nedostopnosti za največ 30 let, če je to v javnem interesu in s tem soglašata organ, ki je izročil arhivsko gradivo. V nemškem Zveznem arhivu te možnosti doslej še niso uporabili.

Poleg rokov nedostopnosti poznajo nemški arhivski zakoni še razne zapore uporabe. Zvezni arhivski zakon navaja - podobno pa tudi deželni - da uporaba arhivskega gradiva ni dopustna, če je možno predpostavljati, da bi bile s tem:

- ogrožene koristi Zvezne republike Nemčije ali posameznih dežel,
- prizadete koristi tretjih, ki jih je treba varovati,
- ogroženo stanje ohranjenosti arhivskega gradiva,
- povezani stroški uporabe, ki jih ni mogoče zagovarjati,
- kršeni pravni predpisi glede varovanja tajnosti.

Prvi navedeni razlog varuje zlasti interese javne varnosti. Pri tem gre praviloma za posamezne dokumente, ki so označeni kot zaupni, tajni ali strogo zaupni. Možno jih je uporabljati le s soglasjem organa, ki jih je izročil arhivu. Tovrstno označevanje dokumentov ter zniževanje in prenehanje zaupnosti je urejeno s posebno uredbo, po kateri naj bi se zmanjšala ali prenehala zaupnost takoj, ko prenehajo razlogi za njen nastanek. V praksi pa so se pokazale

doslej občutne težave, ker organi ne kažejo pripravljenosti, da bi ugotavljali prenehanje zaupnosti. Za gradivo Zveze doslej še niso sprejeli predpisa, koliko časa lahko maksimalno traja zaupnost dokumentov, medtem ko so npr. na Bavarskem zgornjo mejo trajanja zaupnosti določili na 60 let.

Zapora uporabe zaradi zavarovanja koristi tretjih se nanaša na primere, v katerih roki nedostopnosti iz različnih vzrokov izjemoma ne za- doščajo.

Naslednja razloga zapore imata namen, da ne bi bila stanje ohranjenosti arhivskega gradiva ter funkcionalna sposobnost arhivov zaradi uporabe gradiva ogrožena. Trajna ohranitev arhivskega gradiva je upravičeno prva naloga arhivov. Seveda lahko trajajo navedeni razlogi samo določen čas in jih je treba uporabniku obrazložiti.

Varovanje tajnosti kot razlog za zaporo arhivskega gradiva temelji predvsem na 203. členu nemškega kazenskega zakonika, po katerem je možna omejitev ali odklonitev uporabe, če posebno občutljivi dokumenti po prenehanju roka tajnosti še vsebujejo informacije, katerih uporaba bi bila v nasprotju s koristmi prizadetih (dokumenti, na katere se nanaša poklicna tajnost, npr. zdravstveni izvidi). Tudi v kazenskem zakonu SR Slovenije (Uradni list SRS, št. 12/77) je v 72. členu predvidena zapor- na kazen, če zagovornik, odvetnik, zdravnik ali kakšen drug zdravstveni delavec, psiholog ali kakšna druga oseba, neopravičeno izda skrivnost, za katero je izvedela pri opravljanju svojega poklica. Za to dejanje pa se ne kaznuje, kdor izda skrivnost zaradi splošne koristi ali zaradi koristi koga drugega, če je ta korist večja kakor pa ohranitev skrivnosti. Primer napotuje na tehtanje koristi, ki se podobno pojavlja tudi, kadar gre za znanstveni interes.

Zakoni torej pri omejitvah uporabe predvide- vajo številne procese, ki zahtevajo preudarek, in ki jih je mogoče urediti zakonodajalec le v svojih temeljnih potezah in z uporabo splošnih pravnih pojmov ter splošnih določb. Njihova konkretizaci- ja arhivom ne dovoljuje, da bi odločali brez preudarka, marveč zahteva pravno uporabo, ki jo je mogoče daljnoročno kontrolirati. To pa ne pomeni, da bi smeli ali celo morali vsako arhivsko gradivo, pri katerem si je le možno zamisliti kako pravno omejevanje, postaviti pod zaporo. Vse te odločitve predstavljajo - ker temeljijo na javnem pravu - upravne akte, katerih spodbijanje je možno po upravnoopravni poti.

Poleg navedenih problemov te vrste, ki za- htevajo preudarek in ki so v kompleksu arhivske uporabe najtežji ter jih je treba pripisati jedru nalog arhivista, so bistvena tudi vprašanja plačil in odgovornosti. Dajanja arhivalij na vpogled, znanstveno svetovanje, uporaba naprav arhiva ter

zaračunavanje plačil predstavljajo primarni nivo storitev v razmerju med arhivom in uporab- nikom. Do sekundarnih pravnih razmerij pa pri- haja v primeru nastanka in izvajanja zahtevkov za povrnitev škode. Ta imajo svoj vzrok v motnjah na področju storitev ali v prekršitvi obveznosti, ki so z njimi povezane.

Podrobnosti glede storitev za uporabnike ure- jajo pravilniki o uporabi ter predpisi o plačilih. Predpis Zveznega ministrstva za notranje zadeve iz leta 1983 (v pripravi je nov predpis) pred- videva glede uporabe arhivskega gradiva v nem- škem Zveznem arhivu naslednja plačila:

- 1) pri uporabi arhivskega gradiva v prostorih arhiva
 - za karte, plakate, slike, nosilce zvočnih zapisov in drugo gradivo, katerega format ali vrsta zahtevajo posebne tehnične priprave, za vsak pričetni dan 20 DEM,
 - za filme na projekcijski mizi, za vsako pri- četo uro 15 DEM,
- 2) pri uporabi arhivskega gradiva izven arhiva
 - za vsako odposlano arhivsko enoto 5 DEM,
 - za izposajo filmov ali videokaset, za vsako predvajanje in filmski meter 0,08 DEM (do največ 300 DEM),
 - za predvajanje nosilcev zvoka, za vsako pričeto minuto reprodukcije 0,08 DEM,
- 3) za pripravo odgovorov na vprašanja
 - za pismeno obvestilo, za vsako pričeto uro dela 20 DEM,
 - za iskanje slik ter posnetkov na filmih, za vsako pričeto uro dela 30 DEM,
 - za iskanje podatkov iz kartotek v stroj- nočitljivi obliki, za vsakih pričetih 5 minut vključenega računalnika 10 DEM,
- 4) za pravico objave reprodukcije arhivskega gradiva
 - za enkratno reprodukcijo pri črno-belem tisku, od slike ali strani 20-320 DEM (od- visno od naklade, pri barvnem tisku se zneski podvojijo),
 - pri uporabi za film ali televizijo, za vsak list ali sliko 10 DEM,
 - pri dupliranju filmov za uporabo v novih filmih (ne računajoč licenčnih zahtevkov pravnih imetnikov) za odbrani meter filma 2 DEM, pri uporabi celotnih filmskih zvit- kov za vsak meter 0,80 DEM,
 - pri posnetkih nosilcev zvočnih zapisov in njihovih delov v novih produkcijah, za vsako pričeto minuto posnetka 25 DEM.

Plačila so oproščene, ali veljajo zanje znižane tarife, pravne osebe javnega prava, kadar gre za uporabo za znanstvene namene, študentje, dokto- ranti ter uporabniki za pedagoške in kulturne namene.

Pravilnik o uporabi za državne arhive na Bavarskem iz leta 1990 pozna plačila le pri pošiljanju arhivskega gradiva ter pri izdelavi študij, mnenj, ekspertiz in podobnega. Osnova za tarifo je porabljen čas ter stopnja izobrazbe zaposlenega, ki je opravil delo.

Arhivski zakoni utemeljujejo le načelno odobritev uporabe in njene pravilne meje, ne določajo pa postopka odobritve ter poteka uporabe. To odgovarja običajni razdelitvi nalog med izdajateljem zakona in izdajateljem uredbe, ki mora svoje pooblastilo po vsebini, namenu in obsegu le izpolniti in preko teh meja ne sme iti. Glede na to, ali gre za zadostno pooblastilo, pa je po Herbertu Güntherju posebej vprašljiva pravica arhiva do dolžnostnega izvoda, ki se navaja v pravilnikih. Sklicevanje na zakon o tisku bi bilo možno, če bi se dolžnost nanašala na založnika, ki je lastnik tiskanih stvari. Ni mogoče pritrdilno odgovoriti na trditev, da bi bil dolžnostni izvod storitev v zameno za možnost uporabe arhivskega gradiva. Dolžnostni izvodi se ne pobirajo z namenom, da bi se s tem prispevalo k stroškom, ki jih krije država za ustvarjanje možnosti za uporabo arhivskega gradiva. Pač pa zadovoljuje oddaja dolžnostnega izvoda, poleg možnih konkretnih namenov, ki jih zasleduje arhiv, predvsem znanstveni interes arhiva. Želi si namreč predočiti zgodovinsko vrednost in povezave, za katere prihajajo njegovi fondi v poštev.

Če ni nobenega posebnega pravnega temelja, ki bi bil legitimen za obveznost oddaje dolžnostnega izvoda, potem posega obveznost v splošno pravico do svobodnega ravnanja posameznika, v katerega pa lahko poseže samo zakonodajalec. Iz tega sledi, da obveznosti oddaje dolžnostnega izvoda ni mogoče predpisati na podlagi pravilnika o uporabi, marveč je lahko utemeljena le v samem zakonu.

Vprašanja odgovornosti se lahko zaradi uporabe arhivskega gradiva pojavijo v različnih ozirih. V ožjem smislu so pravne narave le, če zadevajo razmerje med arhivom in uporabnikom. Poleg tega obstoji odgovornost uporabnika nasproti tretjim, npr. zaradi kršitve avtorske pravice in predvsem zaradi kršitve osebnostnih pravic. Poudariti moramo, da ne odvezuje dovoljenje organa oblasti za koriščenje storitev arhiva, da ne bi bilo treba upoštevati privatnih pravic. Poleg tega so arhivski uporabniki pogosto opozorjeni na to, da morajo pri uporabi arhivskega gradiva paziti na pravice tretjih.

Arhivski zakoni ne govorijo o odgovornostih uporabnika nasproti arhivu. Pač pa navajajo pravilniki o uporabi pravila, po katerih se je treba ravnati pri uporabi. V primeru, da se jih ne upošteva, je nanje vezano pooblastilo, da se odpove ali prekliche odobritev za uporabo. Uporabnika veže nasproti ustanovitelju arhiva splošna

civilnopravna odgovornost, ki zaradi javnopravne kvalitete uporabe arhivskega gradiva, v ničemer ni odpravljena. V primeru, da uporabnik arhivalije poškoduje ali uniči, mora za to nuditi nadomestilo. Nastajajo pa težave pri obračunu nadomestila. Povzročitelj je dolžan najprej restitucijo v naravi, torej povrnitev stroškov za vzpostavitev v prejšnje stanje. Če taka obnova ni možna, ali pa ni zadostna, je treba namesto tega ali poleg tega zahtevati denar, pri čemer pa ni zanesljivega merila, ker so arhivalije vedno posamezni kosi brez tržne vrednosti. Tu si bomo morali pomagati s tržno ceno za podobne dobrine, npr. za avtografe ali siceršnje dokumente in zbirke. Če so bile arhivalije ukradene, je možno v posameznih primerih šteti kot nadomestilo celo stroške za pregled vseh arhivskih fondov.

Vzrok škode in višino škode je dolžan dokazati arhiv. Uporabniku, za katerega konkretno meni, da je povzročitelj škode, mora ne le dokazati, da je bil prav on tisti, ki je na določen način poškodoval arhivsko gradivo, marveč mu mora tudi dokazati višino zahtevka za povrnitev škode. Pri tem izgleda dokazovanje odgovornosti v načelu posebno težko v primerih, ko je neko gradivo uporabljalo več uporabnikov. Četudi vemo, kdo vse so bili uporabniki, je treba izključiti možnost, da bi jih vse, le na osnovi same uporabe proglasili za skupnega dolžnika. Predpogoj za to bi bil ta, da je bil vsak od skupnih dolžnikov udeležen na ravnanju, ki je bilo morda tako, da je povzročilo škodo. Same uporabe kot potencialnega načina ravnanja, ki ima za posledico škodo, še ni mogoče šteti za povzročitelja.

K temu se pridružuje v vseh teh primerih še nadaljnja težava, ker mora arhiv dokazati, da so bile arhivalije pred uporabo še kompletne in nepoškodovane. Sicer je v interesu uporabnika, da opozori na pomanjkljivosti, ki jih je ugotovil na gradivu, da bi izključil lastno odgovornost, ne pomeni pa - če tega ni storil - da mora v postopku ugotavljanja odgovornosti dokazovati, da je bilo gradivo že pred uporabo poškodovano. Zahtevke za povračilo škode mora arhiv uveljavljati v obliki tožbe pred rednim sodiščem.

Na drugi strani pa obstoji odgovornost arhiva nasproti uporabniku, ki pa je bolj hipotetične narave. V strogem pomenu besede pri tem ne gre za odgovornost arhiva, ker glede na po organizacijo arhivov v Nemčiji - ti niso pravno sposobni, marveč za odgovornost ustanovitelja arhiva. Možne bi bile različne vrste odgovornosti, kot npr. za pravilnost obvestil, da ni bil uporabnik oškodovan pri uporabi naprav arhiva ipd.

Opisano stanje ter dileme nazorno kažejo na velike probleme, s katerimi je povezana uporaba arhivskega gradiva. Zato je razumljiva določena negotovost, ki vlada med delavci v arhivih glede

tega. Želim si, da bi tudi naša nova zakonodaja prinesla več pravne varnosti za vse udeležence uporabe: uporabnike, osebe, ki jih je treba varovati, ter končno tudi za arhiviste kot posrednike.

Opomba

- Herbert Günther, *Rechtliche Probleme der Archivbenutzung*; Hermann Bañasch, »Das Nähere [...] regelt die Landesregierung durch Rechtsverordnung (Benutzungsordnung)«; oboje v: *Archivgesetzgebung in Deutschland. Beiträge eines Symposiums. Veröffentlichungen der Archivschule Marburg*, Bd. 18, Marburg 1991, str. 120-226.
- Alexander F.J. Freys, *Das Recht der Nutzung und des Unterhalts von Archiven*, Institut für Urheber- und Medienrecht, München, Bd. 85, Baden-Baden 1989.
- Hermann Bañasch, *Archivrecht in Baden-Württemberg*, Werkhefte der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg, Serie A, Heft 1, Stuttgart 1990, 272 str.
- Klaus Oldenhage, *Bemerkungen zum Bundesarchivgesetz*, *Der Archivar* 41, 1988, 477-498.
- Wolf-Arno Kropat, *Das hessische Archivgesetz*, *Der Archivar* 43, 1990, 359-368.
- Walter Jaroschka, *Bayerisches Archivgesetz*, *Der Archivar* 44, 1991, 535-550.

Wilhelm Lenz, *Das Bundesarchivgesetz und seine Benutzungsregelungen* (rokopis predavanja).

ZUSAMMENFASSUNG

Deutsche Archivgesetze und Regeln für die Archivgutverwendung

Jože Žontar

Aufgrund neuerer deutschen Literatur werden Rechtsfragen dargestellt, die mit der Archivgutverwendung verbunden sind und die auf den deutschen Archivgesetzen (Bundesgesetz und Landesgesetze) und in neuerer Zeit erlassenen Vorschriften beruhen. Die Darstellung bezieht sich an die Archive der Rechtspersonen und umfaßt das Recht des Betroffenen, über die Angaben verständigt zu werden, die sich über seine Person im Archiv befinden, weiter an die Frage der Durchsetzung des Rechts auf die Archivgutverwendung, behördliche Verwendung des Archivgutunzugänglichkeit, die Möglichkeit ihres Verkürzens, sowie an die Fragen, die diesbezüglich in der Praxis auftauchen. Zuletzt spricht der Beitrag noch über die Fragen der Verantwortung im Zusammenhang mit der Archivgutverwendung, sowie seitens der Verwender als auch Archive.

Razmejitev arhivskega gradiva med arhivi in muzeji

(Koreferat za posvetovanje arhivskih delavcev Jugoslavije v Postojni od 18. do 19. oktobra 1989)

Janez Kopač

1. Uvod

Znano je, da vsi muzeji v Sloveniji, verjetno pa ni nič drugače tudi drugod po svetu, hranijo ali so hranili določeno količino arhivskega gradiva. Časovna opredelitev tega gradiva je zelo različna, vse od srednjeveških listin in urbarjev do dokumentov o začetkih rudarstva in industrializaciji ter najnovejših kategorij arhivskega gradiva.

To dejstvo je razumljivo. Zgodovina slovenske arhivistike nam pove, da so bili muzeji, muzejska in zgodovinska društva na območju današnje Slovenije ustanovljeni prej kakor arhivi, ki so ustanove za zbiranje in hranjenje za zgodovinska proučevanja pomembnih dokumentov. Nekateri slovenski arhivi so nastali kar iz muzejskih or-

ganizacij, kot npr. nekdanji državni arhiv oziroma današnji Arhiv Republike Slovenije. Današnji Pokrajinski arhiv Maribor se je razvil iz arhivskih zbirk, ki so jih zbrali na prelomu 19. v 20. stoletje pri Nemškem muzejskem društvu in zlasti pri leta 1903 ustanovljenem Zgodovinskem društvu za Slovenski Štajer, ki se je od leta 1918 imenovalo Zgodovinsko društvo v Mariboru. Podobne začetke zasledimo tudi pri arhivih v Celju, Ptuj in Novi Gorici. Nekoliko drugače sta se razvijala današnji Pokrajinski arhiv Koper (iz zbirk arhivskega gradiva pri njihovi mestni knjižnici) in nekdanji Mestni oziroma današnji Zgodovinski arhiv Ljubljana, ki je z reorganizacijo in preimenovanjem v začetku sedemdesetih let zlasti na območjih svojih delovnih enot za Do-